

KOCKAHÁZBÓL TISZTAHÁZ – BÜKKZSÉRCI ESETTANULMÁNY¹

„Nincs bennem semmi a múltból”
(KASSÁK Lajos, 1926.)

„[A] múlt az, ami jelenemet és jövőmet nagy részben meghatározza”
(KASSÁK Lajos, 1937.)

Bevezetés

Személyes motiváció, szakirodalmi összefoglalás, források

A tisztaszoba fogalmával az 1990-es évek végén találkoztam először Bükkzsércen, ahol nyaranta és nagyobb ünnepek alkalmából is sok időt töltöttem. Nagypám református lelkészként 1957-től 2005-ig szolgált a településen, így a falu életének közismert szereplője volt. Mivel családomat és engem is jól ismer a faluközösség, sok család engedett be a lakásába, és szabadkozta sokszor, amiért nem a legmodernebb berendezést látom náluk. Családi kötődésem miatt olyan helyiségek aajtajai is megnyíltak, amelyekbe még falubeli barátaim sem léphettek be. Ilyen látogatások során már korán észrevettem a szépen berendezett, de érintetlen helyiségeket, amelyek mellett a nagyszülők a konyhában éltek, laktak. Később, egyetemi tanulmányaim alatt fordult érdeklődésem a népi lakáskultúra felé, és kezdtem tudatosan megfigyelni a bükkzsérci házakat is.

Jelen tanulmány időkerete a 20. század második fele. A korszak társadalmi folyamatairól, történelmi háttéréről szóló elemző, összefoglaló művek segítettek a háttér megértésében, BÍRÓ Friderika és FÜR Lajos: *Búcsú a parasztságtól*,² SZUHAY Péter: *A magyarországi parasztság életmódjának változásai 1945-től napjainkig*,³ VALUCH Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*,⁴ valamint ROMSICS Ignác *Magyarország története a XX. században*⁵ című munkái.

A népi építészet 1950-es évek előtti történetéről szóló terjedelmes szakirodalomra jelen tanulmányban csak utalunk. A BARABÁS Jenő – GILYÉN Nándor szerzőpáros *Magyar népi építészet*⁶ című munkája megkerülhetetlen kiindulópont a kutató számára. A 20. századi változásokról többek közt GILYÉN Nándor: *A magyar népi építészet változása (integrálódás) a 20. században*,⁷ SÁRI Zsolt: *Egy falu a 20. századból. A 20. századi épületegyüttes lehetőség a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban*,⁸ valamint FÜZES Endre: *Tendenciák a magyar falu építészetében és lakáskultúrája alakulásában a második világháború után*⁹ című munkája adnak számot.

A lakáskultúra átfogó vizsgálatához a tágabban idekapcsolódó építészeti szakirodalom is segítségemre volt, így SMILÓ Dávid: *A sáttortetős kockaház leleplezése – építész szemmel*¹⁰ című összefoglaló, online megjelent szócikke is.

A Magyar Néprajzi Lexikonban nem találunk „lakáskultúra” címszót, de a témához kapcsolódó szócikkeket CSILLÉRY Klára (pl. sublót, szobaberendezés),¹¹ illetve FILEP Antal (mennyezet, nyári konyha)¹² írták. Az 1997-ben megjelent Magyar Néprajz IV. kötetében (Életmód) már szerepel *Lakáskultúra* fejezet, melyet K. CSILLÉRY Klára jegyez.¹³

A 20. század második felének lakáskultúrájával néprajzi szempontból keveset foglalkoztak,¹⁴ sokkal inkább jellemzőek a szociológiai, társadalomtörténeti szemléletű kutatások. S. NAGY Katalin 1972-1978 között kutat-

1 A tanulmány az OTKA K82103. sz. „A rurális építészet, lakáskultúra és életmód a 20. században” című OTKA kutatási program támogatásával készült. Projektvezető: CSERI Miklós és SÁRI Zsolt. A tanulmány előzménye a 2011 őszén a szerző ELTE BTK Néprajzi Intézetére benyújtott szakdolgozata (témavezető: BALI János).

2 BÍRÓ – FÜR 2013a 2013b 2014.

3 SZUHAY Péter 1994.

4 VALUCH Tibor 2001.

5 ROMSICS Ignác 1999.

6 BARABÁS Jenő – GILYÉN Nándor 2004.

7 GILYÉN Nándor 2000.

8 SÁRI Zsolt 2003.

9 FÜZES Endre 1987.

10 SMILÓ Dávid 2010.

11 CSILLÉRY Klára 1981a, CSILLÉRY Klára 1982.

12 FILEP Antal 1980b, FILEP Antal 1981

13 CSILLÉRY Klára 1997.

14 A témában összefoglaló tanulmány még nem született, az elmúlt években azonban számos esettanulmány jelent meg, pl. ARANYOS Sándor 2013, BALI János 2012, BERECSKI Ibolya 2013, KOVÁCS Zsuzsa 2012, 2013, SÁRI Zsolt 2012, 2013.

ta Borsod-Abaúj-Zemplén és Zala megyében, valamint Budapesten a lakásmód egyéntől, társadalmi helyzettől vagy rétegtől függő meghatározottságát. A kutatást több kisebb kötetben is összefoglalta, így az *Eredmények a lakáskultúra-vizsgálatából 1974-1978*¹⁵ vagy a *Lakásmód és lakáskultúra Telkibányán 1975-1978*¹⁶ kötetekben, de a kutatás igazi szintézise az 1987-ben megjelent *Lakberendezési szokások*¹⁷ című kötet, melyben a lakásbelsőik tipologizálása már rendszerben jelenik meg. A KAPITÁNY házaspár a kulturális antropológia eszközeivel és szemzőgéből az 1990-es években végezte kutatását, melyben a résztvevő megfigyelés módszerével közelítette meg a lakáskultúrát, lakáshasználatot.¹⁸

A '90-es évek vége felé megjelennek a korszakot vizsgáló társadalomtörténeti összefoglalások is (például ROMSICS Ignác,¹⁹ VALUCH Tibor munkái,²⁰ az 1956-os Intézet kutatásai²¹), amelyekben komplexen bemutatásra kerülnek az életmód különböző mutatói, amelyek a következők: a jövedelem, fogyasztás és háztartásszerkezet, az átalakuló időszemlélet, a szokásrendszer és a szabadidő, az öltözködés, az építkezés vagy a lakáskultúra. A Kádár-korszak vége felé, az 1970-es évek végétől megkezdődött a néprajzi érdeklődés is a kortárs hétköznapi kultúra és életmód vizsgálata iránt (FEJŐS: Néprajzi jelenkutatás és a múzeumi gyűjtemények).²² Az első merőben új szemléletű, iskolateremtő munka az átányi monográfia, a vele egy időben vagy később megjelent számos falumonográfia azonban tematikus felosztású és főként történeti jellegű kutatásokra épül, elsősorban a 20. század közepéig kialakult lakáskultúrát mutatja be.²³

Kutatásom helyszíne Bükkzsérc volt, a község Borsod-Abaúj-Zemplén megye déli részén, Mezőkövesdtől 17 km-re fekszik. KÁPOLNAI Iván: *Mezőkövesd és környéke I-II. Népeségi és gazdasági-társadalmi viszonyok a 20. század végéig*²⁴ című művéből megismerhetjük Bükkzsérc népeségi, nemzetiségi adatait a tárgyalt időszakban, illetve gazdasági, foglalkozási viszonyait. Dr. PINTÉR Károly a község honlapján ismerteti a helytörténetére vonatkozó adatokat.²⁵ A község jelenlegi társadalmi hely-

zetét, a foglalkozási viszonyokat, a fiatalok véleményét a gyűjtések során magam is megfigyelhettem, és értékes háttéranyagként használtam az elemzés során.

Szintén a környéken, a szomszédos Cserépfalu községben kutatott BÁTI Anikó néprajzkutató, aki *Tárgyak – technológiák – szokások. Egy borsodi község táplálkozáskultúrájának változásai a 20. század második felében*²⁶ című munkájában hasznos tapasztalatokat fogalmaz meg a néprajzi gyűjtések mai helyzetéről, melyekhez hasonló szituációkat magam is átéltem az adatközlőimmel való beszélgetések során. A gyűjtések során a bevezetőben leírt okok miatt kivételes helyzetben voltam. Hasonló módon, ahogy BÁTI Anikó a Bükkzsérccel szomszédos cserépfalui gyűjtései kapcsán megfogalmazta, nagyon nehéz ma egy falu, egy család életébe bepillantást nyernünk.²⁷ Vélhetőleg ma sok rossz tapasztalat érheti az időseket, a falvakat járó ügynökök, kereskedők által, így nehezen nyílnak meg egy idegen ember előtt, főként akkor, ha az olyan kérdéseket tesz fel, amelyek a személyes, intim szokásaikra, vagyontárgyaikra és azok megszerzésére vonatkoznak. Ahogy BÁTI Anikót, úgy engem is a családom révén engedtek közelebb magukhoz az adatközlőim.

Gyűjtésemet 2009-től több alkalommal végeztem Bükkzsércen, több mint száz órányi interjú alapján készítettem elemzésemet.²⁸ A gyűjtés során a kockaházak helyiségeit részletes fotóanyaggal dokumentáltam, melyekből az egyes helyiségek bemutatása jobban megérthető.

A házépítés körülményei, motivációja

A bükkzsérci embereknek az otthon a legfőbb vagyónuk; kifejezője az életük munkájának, munkájuk eredményének. Házaikat csak hosszas spórolás után tudták felépíteni, éppen ezért általában több évig épültek, a családok nem vettek fel hitelt.²⁹ A munkálatok ideje alatt a családok a szüleikkel vagy albérletben laktak.³⁰ Amint az új otthon lakhatóvá vált – még ha nem is volt az összes helyiség készen – beköltöztek.³¹

15 S. NAGY Katalin 1979b

16 S. NAGY Katalin 1981.

17 S. NAGY Katalin 1987.

18 KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor 2000.

19 ROMSICS Ignác 1999.

20 VALUCH Antal 2001, 2003, 2004, 2006

21 GYENES Antal 2004.

22 A parasztság életformájának átalakulását a korábbi társadalomnéprajzi kutatások alapján összegzi a Magyar néprajz VIII. kötetében JÁVOR Katalin, MOLNÁR Mária, SZABÓ Pirooska és SÁRKÁNY Mihály. JÁVOR Katalin – MOLNÁR Mária – SZABÓ Pirooska – SÁRKÁNY Mihály 2000. 977-1006.

23 vö. KÓSA László 2001. 222-223.

24 KÁPOLNAI Iván 2002.

25 <http://www.bukkszerc.hu/telepules-tortenete> (2014. december 2.)

26 BÁTI Anikó 2000.

27 BÁTI Anikó 2008. 10.

28 A korszak dokumentálása kiemelt fontosságú, hiszen napjainkban a kockaházakat az építők unokái öröklik, illetve ez a korosztály vásárolja meg és alakítja át a 21. századi igényeknek megfelelően az eredeti bútorokat lecserélve, teljesen újragondolva a helyiségek használatát.

29 „Úgy vót, hogy így apródonkint csinátgatták édesanyámék, mert nem, nem vettek fel kölcsönt. Félték a kölcsönt. Akkor is adtak már ilyen húszezer forintot, aki akart, de nem vettek.” Részlet H. B-nével való beszélgetéséből.

30 SZUHAY Péter 1994. 351. „Odabe a nagy gödörbe, tudod, ottan van egy ház (...), no, ott volt nekünk, árendába laktunk.” Részlet L. S-nél való beszélgetéséből.

31 „... karácsonyra ki is gyöttünk bele. Az volt csak bepucolva ja, az egy szoba, meg a veronda. Oszt' abba kigyöttünk. (...) mikor má kész lett, bepucolták aztat a két helyiséget, osztan sokáig úgy volt utána, hogy megint, hogy Sanyi bátyád baleset érte, osztan sokára kapott ilyen mittudomén milyen

Bükkzsércen általában nem alakították át a korábbi hosszúházakat, hanem új házat építettek egy régi ház helyére vagy új telken. A tárgyalt korszakban általánosan jellemző volt a családokra a neolokalizáció: az „új házasok” valóban új házba költöztek, természetes volt, hogy nem a szülőknél élnek tovább egy szobában vagy házrészben. Ezért lehetett olyan adatközlőm, ahol a férj, illetve a feleség szülei is a faluban laktak, épülő otthonuk a férj családjának háza mellett épült vagy azon a telken, ahol a férj családjának korábbi háza állt, de ők az új felépüléséig alberletbe költöztek. Ott születtek a gyermekeik, és már a gyermekekkel együtt költöztek be az elkészült otthonukba. Azok a gyermekek, akik a költözéskor nagyobbak voltak, maguk is emlékeznek arra, hogy segédkeztek az építkezésben. Több olyan család volt, ahol azért építettek át a házat, mert „az régi lakás volt, nagyon régi, még az édesapámnak a szülei vagy ki építette, nem tudom.”³² Mások azért alakították át, mert a korábbi hosszúház nem illett már az utcaképhez. Nem csupán azért, mert hosszúház volt, hanem mert nem az utcára merőlegesen épült.³³

Volt olyan család is, ahol azonban az új család együtt lakott a férj szüleivel. Az új házba úgy költöztek be, hogy a fiatalok a felső szinten laktak, az idősebbek pedig a pincének, nyári konyhának tervezett helyiségben éltek.

Építőanyag, alaprajz

Az általam vizsgált bükkzsérci házakat az 1950-es évek legvégén kezdték építeni bogácsi vagy mezőkövesdi tervezők tervrajzai szerint. Ezek a házak az 1960-as években, de legkésőbb az 1970-es évek elejéig elkészültek.³⁴ Mindegyiket helyi kőművesek építették kőből.³⁵ A bükkvidéki községekhez hasonlóan a korábbi hosszúházak több mint 90 %-a habarcsba rakott kőből épült – az 1941-es

statisztika szerint a faluban már csak 5 vályogház volt – az új házakhoz sokszor fel tudták használni a korábbi ház, vagy a lebontott melléképület építőanyagait.³⁶ A 20. század fordulóján azonban még csak három ház tetejét fedte cserép, az első világháború végén már a házak felét, 1941-ben a házak 96 %-át, megelőzve ezzel a táj minden települését.³⁷ Az új, sátozott házakat az előírásoknak megfelelően szintén cseréppel fedték,³⁸ alapjuk és lábukat terméskő volt. A válaszfalakat általában téglából építették.³⁹

Az új házak S. NAGY Katalin szerint a kisvárosi családi házak, valamilyen módon a városi – kispolgári lakások alaprajzát utánozták, a helyiségek más módon kapcsolódtak egymáshoz, illetve különülnek el egymástól, mint a hagyományos parasztházakban;⁴⁰ általában két szoba – konyha – előszoba – fürdőszoba – kamra – pince helyiségekből álltak. A Mezőkövesd járási Tanács Építési és Közlekedési Csoportjának határozata szerint a telkeken az építkezés megkezdése előtt ürgödörös árnyékszékkel kellett építeni, meghatározott helyre, a telekhatártól minimum 3, a lakóépülettől 15, az ásott kúttól (szomszéd kútjától is) 20 méterre.⁴¹

A lakások száma/százalékos aránya építési idő szerint							
-1899	1900-1919	1920-1944	1945-1959	1960-1969	1970-1979	1980-1989	Összesen
28	36	73	94	88	90	64	473
5.90%	7.60%	15.40%	19.90%	18.60%	19.00%	13.60%	

Összes lakás	1949			1960			1970				
	1	2	3, 3+	Összes lakás	1	2	3, 3+	Összes lakás	1	2	3, 3+
	szobás (% db)			szobás (% db)			szobás (% db)				
367	87.7	11.2	1.1	404	77.7	21	1.3	426	51.9	42.9	5.2
	322	41	4		314	85	5		221	183	22

pénzt. Minek mondják aztat, rokkantsági, vagy mi. Oszt akkor abbó pucolták erre be. Úgy tudunk oszt ide hátrább [beköltözni]. Ezt a szobát minden, itt... ott deszkák voltak, azra meg búza, holmik voltak rápakolva, üres helység volt itt, jaj hogy nézett ki, Istenem. Utána ő hogy lerobbant, nem is haladtunk azóta se, ő kintlódott nyolc évnél tovább, akkor meghalt...utána itt maradtam, én magamébü [kereset] semmi se nem lehet abbü.” Részlet L. S-nével való beszélgetéséből.

32 Részlet a H. B-nével való beszélgetéséből.

33 *„Így keresztbe vót itt egy ház, (...) fehér ház, az a régi típusú, csak egy szoba meg egy konyha. (...) az az igazság, hogy az ugye keresztbe vót, az a szoba, konyha így keresztbe vót a portán. Az mán ugye rontotta vóna, mindent rontott vóna, no, oszt ugye nem is engedték vóna má aztat meg, hogy oda aztat bővíjjük, mert majdnem az egész udvart elfogta így keresztbe. Oszt akkor úgy építkeztünk így egyenesen, ez van”* Részlet a H. L-nével való beszélgetéséből.

34 Az 1990-es statisztikai adatok szerint Bükkzsércen a házak 19,9%-a 1945-1959 között, 18,6 %-a 1960-1969 között, 1996-a pedig 1970-1979 között épültek. Reprezentatív, és a faluképből is nagyon jól látható, hogy kevés olyan ház maradt meg, ami a második, világháború előtt épült (28,9%), a lakásállomány 71,1 százaléka 1945 utáni. (lásd 1-2. táblázat)

35 Adatközlőim beszélgetéseink során többször is megerősítették azt a tény, amit a statisztikák is alátámasztanak, hogy a faluban nem volt nehéz kőművest találni az építkezésekhez, mert a dolgozók 30%-a, (183 fő) az építőiparban dolgozott. KÁPOLNAI 2002. 157. és Uo. 322.

36 *„Aztat lebontották még ők akkor, mer ők abbü építkeztek, meg még vágtak hozzá követ. Csak ők bontották le, mer kellett az anyag is belőle, oszt akkor ők azt lebontották, de maradt valamennyi, három méter nagyon kicsike kis konyha, így nye mint ez a kicsi [konyha] maradt meg, mer abba vótak, míg felhúzódtak nekik. No oszt akkor az meg oszt má, hogy itt vót a mienk területen, a ház, hát aszonta anyósom, hogy mink is majd boncsuk el, oszt ami kijön kő még jó lesz vagy a fundamentumba, hát az mán oszt mienk vót, mienk lett.”* Részlet L. S-nével való beszélgetéséből. vö. VALUCH Tibor 2004. 398.

37 KÁPOLNAI Iván 2002. 326.

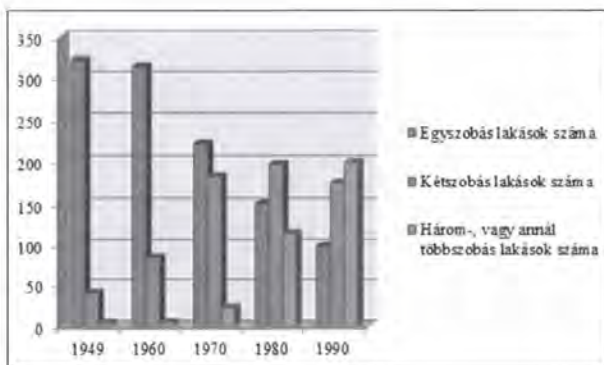
38 Bükkzsércen nem volt jellemző, hogy a sátozott kockaházak héjazatának anyaga bádoggal lett volna.

39 A gyűjtés során megtekintett lakóházak építészeti dokumentációi és műszaki leírásai alapján.

40 S. NAGY Katalin 1987. 97. Nem véletlenül követ a kockaházak beosztása városi mintákat. Ahogy VALUCH Tibor is írja több összefoglalásában, a falvakban nagyon sokan úgy gondolták, „hogy az előző évtizedekben terhéssé vált paraszti élettől való »megszabadulásnak« a lakókörnyezet gyökeres megváltozásában, átalakításában is kifejezésre kell jutnia, másrészt a történelmi parasztság normáit követő házfarma teljes vagy részleges elvetése a kényszerűség mellett a városias életformához történő hasonulás, az igazodás és a felemelkedés vágyát is tükrözte.” VALUCH Tibor 2004. 398.

41 L. S-né házához készült építési határozat alapján.

1980				1990			
Összes lakás	1	2	3, 3+	Összes lakás	1	2	3, 3+
	szobás (% db)				szobás (% db)		
463	32.6	42.6	24.8	473	20.9	37	42.1
	151	197	115		99	175	199



2. táblázat

A statisztikai adatok,⁴² illetve az ezek alapján készített diagram is mutatja, hogy az 1960-as majd az 1970-es években ugrásszerűen, lényegében kétszeresére nő a kétszobás lakóépületek száma. Ezek az épületek mind az akkor nagy népszerűségnek örvendő,⁴³ könnyen, olcsón kivitelezhető, befejezettnek tekinthető, tovább nem bővíthető kockaházak voltak.⁴⁴

Egyes helyiségek bemutatása

A továbbiakban ezen helyiségek berendezésének változásait mutatom be bükkzsérci példákon keresztül. Más kutatásokkal ellentétben én nem kívülről befelé haladok, hanem elsőként azon helyiségeket írom le, amelyek már a *hosszúházban* is megvoltak (szoba, konyha, kamra), majd áttérek azokra a helyiségekre, amelyek ebben a háztípusban jelentek meg először általánosan (előszoba, fürdőszoba).⁴⁵

A kockaházak már nem a korábbi szoba – konyha – kamra alaprajzzal épültek, nem dögölt földpadlójuk volt, és a korábbi kisméretű ablakaik helyett nagy, általában redőnnyel (vagy a redőny beszerelésének kihagyott helylyel) felszerelt ablakokkal lettek ellátva. Ezeket az épületeket már egészen másképp kellett berendezni, mint a korábbi *hosszúházakat*; itt városi mintára újfajta bútorok jelentek meg. Az új formájú és kialakítású bútorok már

komplexitásuknál fogva is más elrendezési módot határoztak meg.

Nemcsak a bútorok, hanem egyéb felszerelési tárgyak is kicserélődtek, egészen más lakberendezési szokások alakultak ki. Az új szokások kialakulása, „megszokása” azonban hosszabb időt vett igénybe, hiszen nem csupán a lakások alaprajza változott, hanem ezzel párhuzamosan a szokások, a gazdálkodás, az életkörülmények, az életmód, valamint a lakások által meghatározott civilizációs szint is.⁴⁶

Szoba

A falvakban jellemző két-, illetve háromszobás, soros elrendezésű, majd a 19. század végétől elterjedt bővített házak (szoba – konyha – szoba – kamra – melléképület, például istálló) szobái voltak a lakás legfontosabb helyiségei. Sok vidéken a szoba szinonimájaként használt ház szó mutatja, milyen összetett funkciója volt ennek a helyiségnek. Itt laktak, aludtak, főzhettek, étkeztek, mosdottak, fogadtak vendéget, ez a társas munkák helyszíne is. Éppen ezért a szoba meghatározott módon volt berendezve, hiszen minden saroknak, falnak más szerep, így más fontosság jutott.⁴⁷ A 18-19. században az ún. sarkos vagy diagonális elrendezésmód volt az uralkodó, később elterjedt a párhuzamos elrendezésmód.⁴⁸ A szobákat a két elrendezésmódtól függetlenül közel azonos bútorokkal rendezték be, kisebb különbségek lehettek az elrendezésből adódóan, például a korábbi sarokpad helyett elterjedtek a karospadok.

Azokban a házakban, ahol két szoba volt, az utcafrontra néző „első” szoba a következő szerepeket tölthette be: itt laktak a fiatalok, az idősebbik generáció pedig a hátsó szobában. Ekkor a két szoba funkciója megegyezett, berendezésére jellemző, hogy a fiatalabbak modernbb bútorokkal, esetleg újszerű elrendezésben alakították át a szobát. A másik lehetőség, hogy a szoba szerepköre osztódik.⁴⁹ Az utcafront felőli szoba a tisztaszoba, ide helyezték el a reprezentatívabb, díszesebb tárgyakat, bútorokat, itt fogadhatták az előkelőbb vendégeket. A két szoba között, függetlenül attól, hogy mindkét szoba lakószoba volt-e, különbség elsősorban tehát a bútorok díszítettségében volt.

A kockaházban már legalább két szoba van. A helyiségek számának növelése a tevékenységek, funkciók mind differenciáltabb, finomabb megoszlását teszi lehetővé.⁵⁰

42 KÁPOLNAI Iván 2002. 258-259.

43 Több adatközlőm, aki a 1960-as évek vége felé kezdtek bele a házépítésbe, megfogalmazta, hogy azért is építettek ilyen házat, mert akkor már az utcában többeknek ilyen háza volt. „I. nénédé már megvolt” Részlet az Sz. Á-néval való beszélgetéséből.

44 Vö. VALUCH Tibor 2004. 402., S. NAGY Katalin 1987. 93.

45 Fürdőszobát a korábban épült házakban (parasztházakban vagy títusterv alapján készült házakban) a közművesítés után sokszor például a kamrában alakítottak ki. Lásd például az ONCSA – házakról GYURA Sándor 2009. 53-87., a FAGI – házakról NEICHL Noémi 2009. 133-146. Természetesen voltak olyan települések, ahol kialakítottak már fürdőszobát, de ez nem számított általánosnak: JUHÁSZ katalin 2006. 78-79.

46 Vö. VALUCH Tibor 2004. 402.

47 FÉL Edit – HOFER Tamás 1997. 351.

48 Ld. bővebben CSILLÉRY Klára 1982. 63-68., S. NAGY Katalin összefoglaló munkájában is olvashatunk az említett berendezésmódokról, amelyeket ő külön csoportokra oszt: feudális-paraszti lakberendezési mód és polgár-paraszti lakberendezési mód. S. NAGY Katalin 1987. 61-87.

49 FÉL Edit – HOFER Tamás 1997. 351. KAPITÁNY ÁGNES – KAPITÁNY Gábor 2000. 71.

50 KAPITÁNY ÁGNES – KAPITÁNY Gábor 2000. 71.



1. kép. Tisztaszoba: középre helyezett, nyolcvanas években vásárolt szekrényoszorhoz tartozó terítővel letakart dohányzóasztal két fotellel, később vásárolt szőnyeggel (SZIGETHY Zsófia felvétele)



3. kép. A szekrényoszor emléktárgyakkal és családi fotókkal (SZIGETHY Zsófia felvétele)



2. kép. Szekrényoszor a tisztaszobában. A szekrényoszorra családi fotókat, emléktárgykat, könyveket tettek (SZIGETHY Zsófia felvétele)



4. kép. A szekrényoszor emléktárgyakkal és családi fotókkal (SZIGETHY Zsófia felvétele)

Ezek a szobák a parasztházak szobáival ellentétben már nem látnak el minden funkciót. Általában a ház egyik szobája, a tisztaszoba a reprezentáció tere, a másik pedig a lakószoba, itt aludtak, valamint ezekben a szobákban helyezték el később a televíziót. Étkezésre, tisztálkodásra sem ezeket a helyiségeket használták, az új épületekben ezek a tevékenységek önálló helyet kaptak.

A hosszúházakban – ha volt – az utcafront felőli szoba volt a tisztaszoba. A tipikus kockaházakban az utcafronton két szoba volt. Annak, hogy a két szoba közül melyik helyiséget használták reprezentatív célokra és melyiket lakószobának, több oka lehetett.⁵¹

Sz. Á-né háza nem „tipikus” kockaház, hiszen nagyon rövid telekre épült a hegyoldalban.⁵² A ház alaprajzilag a

kockaházak későbbi típusaival rokon, azaz a fő helyiségeket egy folyosó fogja össze. Sz. Á-né házában a folyosónak a két végén találhatóak a szobák, köztük sorrendben az eredetileg konyhának épült szoba, a kamra és a fürdőszoba.⁵³

Az utca felőli helyiség lett a lakószoba. Az eredetileg nyári konyhának épült, de az Sz. Á-né családja által konyhának használt helyiség közvetlenül e szoba alatt helyezkedik el. A szobában levő családtagok (unokák, beteg férj) innen tudtak kopogással kommunikálni a konyhában dolgozó asszonnyal. A másik szoba lett a tisztaszoba, ez az a szoba, amire a lakásba belépők közvetlenül rálátnak.

H. L-né háza hasonló okok miatt szintén nem tipikus kockaház.⁵⁴ A telek nagyon keskeny, így nem fért volna el

51 A házak egyenkénti bemutatásainál a legteljesebb gyűjtéseimet használom, azokat a családokat, ahol mélyinterjúkat készítettem, ismerem a családtörténetet is, nemcsak a ház berendezését. A további interjúkat az általános következtetések levonásához és megerősítéséhez használom fel.

52 1974-ben épült, a korábbi házat, ami először zsidó felekezeti iskola, majd kocsmaház volt, lebontották.

53 A ház alaprajzát ők találták ki közösen az építéssel, a szomszédos házak mintájára.

54 1964-ben épült a ház, a telken lévő korábbi házat lebontották.



5. kép. Tisztaszoba típusbútorokkal, a szobát a 2000-es évek elején zöldre festették (SZIGETHY Zsófia felvétele)



6. kép. Tisztaszoba szekréneysora ajándék- és dísz tárgyakkal, rajta a pohárkészlettel, amit a tulajdonos „kiváló dolgozó” oklevéllel együtt a termelőszövetkezetből kapott (SZIGETHY Zsófia felvétele)

előre a két szoba. A ház beosztása hasonló, mint Sz. A-né házáé, azonban a konyhát nem a fürdőszoba és a kamra közelében, hanem a hátsó szoba végében alakították ki. Éppen ezért az utca felőli szoba lett a tisztaszoba. A hátsó szoba pedig – amit folyamatosan használtak, mert keresztül kellett rajta menni, hogy a kamrából a szükséges alapanyagokat, eszközöket elővehessék – lakószobává vált. A háznak két bejárata van: az egyik a konyhából nyílik, ezt használják a családtagok, de a vendégek is.⁵⁵ A konyhát azonban csak utólag, toldással építették a házhoz, eredetileg a hátsó szobát tervezték konyhának.⁵⁶

T. E-né háza tipikus kockaház.⁵⁷ Az előtérből a konyhába jutunk, innen nyílik a fürdőszoba, a kamra, és egy szoba, ez utóbbiból pedig a másik szoba. Ez a „másik”, belső szoba volt a tisztaszoba,⁵⁸ amelyet soha nem használtak, így télen lezárhatták a másik szobától, a lakószobától, itt lakott a házaspár idősebbik fia, ez volt az a helyiség, amit fűtöttek.

L. S-né házának alaprajza szinte teljesen megegyezik az előbb említett házzal, a különbség csak az, hogy a második szoba nem az első szobából, hanem a konyhából nyílik.⁵⁹ Ez a konyhából nyíló szoba lett itt a lakószoba, ezt használták a gyermekek, valamint elhelyezkedéséből adódóan a konyhával együtt folyamatosan fűtötték. Az előszobából nyíló szoba pedig tisztaszoba volt.⁶⁰

Az egyedi példák bemutatásából láthatjuk, hogy Bükkzsércen ezekben a házakban elsősorban a fűtés határozta meg a szobahasználatot. Bükkzsérc egy völgyben, egy hosszú főút mentén épült falu, a mellékutak a hegyoldalban futnak. Ezekben az utcákban, a terepviszonyokból (és a telek elrendezéséből) adódóan vannak olyan kockaházak, amelyeknek csak egy szobája épült az utcafrontra, mégsem a korábbi gondolkodásmódból kiindulva, az utcafrontra néző szoba a tisztaszoba; más okok, a lakás-használat és az elrendezés mód határozzák meg a szobák funkcionalitását.

A tisztaszobák és a lakószobák berendezése nem sokban különbözött egymástól. A Kádár-kori kockaházak bútorai városi hatásra a gyári szekréneysor (benne vitrinrel), modern rekamié, fotelek, dohányzóasztal voltak. A 20. század második felére tömegcikké váló gyári széria- és elemes bútorok⁶¹ az építészet és a bútortartalom szorosabb kapcsolatának következményei.⁶² Ezek a bútorok az új funkciókhoz igazodtak,⁶³ státuszszimbólumokká, presztízstárgyakká váltak.⁶⁴ Az új bútorokat nem lehetett a korábbi elrendezés módok szerint elhelyezni. A szekréneysort, mivel önmagában is reprezentatív bútor volt, fontos volt jól látható helyre tenni, így általában arra falfelületre helyezték el, amelyen nem volt nyílászáró, vagy amelyre nem nyílt rá az ajtó. A szekréneysor előtt helyezkedett el a dohány-

55 Nem volt H. L-néknél olyan vendég, akit az első bejáraton kellett volna beengedniük.

56 Ennek pontos idejét azonban nem tudták megmondani.

57 1959-ben épült a ház.

58 Ezt a kifejezést azonban sem ő sem a családja nem használta.

59 1970-ben épült a ház, alaprajza megegyezik az 1959-ben épült ház alaprajzához, egy különbséggel: a két utcai szoba nem nyílik egymásba.

60 „...mert ott befűtöttünk meg együtt voltunk.” Részlet a L. S. nével való beszélgetésből.

61 A magyarországi első gyári széria ülőbútorokat a 30-as évek elején KOZMA Lajos tervezte, és a budapesti Heisler bútorgyár állította elő. „A tipizálás és tömeggyártás kiterjeszkedik az összes bútorfelére, így a szekrénybútorokra is. Az előállításmód természetesen beleszól a formaalakításba, és ez a befolyás a bútorformákon világosan ki is fejeződik. A tömeggyártás vagy alkatrészeket állít elő (előgyártás), és ilyenek összeszerelésével többféle formaváltozatban készít bútorokat, vagy pedig egyes bútor-alapelemeket (például lábazatelem, fiókos, ajtós, üveges vagy polcos szekrényelem stb.) gyárt és ezek különféle kombinációjából lehet a lakás nagyobb bútorregységeit összeállítani az építőkövekhez hasonlóan. Ezt a kisebb-nagyobb elemekből összeépíthető bútorfajtát „varia-bútorok” nevezik KAESZ Gyula 1978. 222-224./KAESZ Gyula 1962. 236.

62 S. NAGY Katalin 2003. 232.

63 S. NAGY Katalin 2003. 229.

64 S. NAGY Katalin 2003. 231. S. NAGY Katalin 1993. 147.



7-8. kép. A hosszúházak tisztaszobájához hasonló tisztaszobának berendezett szoba a kockaházban (SZIGETHY Zsófia felvétele)

zóasztal, egyik oldalán a heverővel, mellette a fotelokkal.

A szekrényeket és a hozzájuk tartozó asztalt, fotelt a közeli városokban, Mezőkövesden vagy Füzesabonyban vásárolták meg. Nem közvetlenül az építkezés évében szerezték be, hanem öt-hat évvel később, amikor összegyűlt rá a pénz.⁶⁵ A szekrények nagyon hamar közkedvelté váltak.⁶⁶ Az új bútorok népszerűségének, elterjedésének egyik oka volt a vágyott felemelkedés, elszakadás a falusi, paraszti világtól, a polgári, városi minta követése.⁶⁷ Másrészt a gyári bútorok tömeggyártásának hatására csak egyfajta bútort lehetett kapni, nem volt nagy a választék.⁶⁸

A szekrényekre, függetlenül attól, hogy melyik szobában voltak, hasonló tárgyakat: különböző tányér- és pohárkészleteket; vázákat; kutyát, macskát, juhászegényt, Ludas Matyit, kislányt ábrázoló porcelán dísz tárgyakat, csecsebecskéket; gyűjteményeket; fényképeket helyeztek. Ezek általában azok a tárgyak, amelyek korábban a díszes terítővel, papírral letakart sublótón kaptak volna helyet.⁶⁹ A jómódúakat és a szegényeket csak ezen tárgyak száma, esetleg minősége különböztette meg egymástól. Az 1970-es évektől jellemzővé válik, először kispolgári, városi lakásokban, majd a falvakban is, hogy a szekrény sor tetejére különböző bonbonok dobozait, sörös dobozokat és italosüvegeket tettek.⁷⁰

A tárgyak, bár lehet, hogy számunkra ugyanolyanok mind a két szobában, eszmei értéküket, funkciójukat tekintve egészen más szerepet töltenek be. A tárgyak valódi, vélt, vagy vágyott szükségletek szimbólumai, és mert szimbólumok, a kommunikáció eszközei is.⁷¹ S. NAGY Katalin HANKISS Elemér által kidolgozott viszonyítási keret modellje alapján a következő oppozíciós párok, csoportok mentén rendezzi a tárgyakat:

- használati – civilizációs – esztétikai funkciójú tárgyak;
- tartós fogyasztású cikkek – mobil, gyors forgási sebességű tárgyak;
- helyhez kötött és mozdítható tárgyak;
- örökölt – ajándékba kapott – vásárolt tárgyak.⁷²

Az elmélet alapján azt mondhatjuk, hogy a bükkzsércei kockaházak tisztaszobáiban elhelyezett tárgyak mind esztétikai funkciójú tárgyak függetlenül attól, hogy eredetileg használati vagy dísz tárgyaknak készültek-e; és olyan, legtöbbször mobil, gyors forgási sebességű tárgyak, amelyek tartós fogyasztású cikkeként lettek értelmezve. A tisztaszoba tárgyai lehetnek mobil és helyhez kötött, örökölt, ajándékba kapott vagy vásárolt tárgyak.

A lakószoba tárgyai abban különböznek leginkább, hogy azok, amelyek eredetileg használati cikkek, azonban a tisztaszobában a reprezentáció eszközei, alkalmanként (ünnepekkor, nagyobb családi eseményen) használatba kerülhetnek.⁷³ Ezek a tárgyak a tulajdonosoknak na-

65 A szoba berendezéséhez egységes garnitúrákat választottak, nem is lehetett külön megvásárolni ezeket. A korfelfogást tükrözi a népszerű *Gazdálkodj okosan!* társasjáték is, ahol az összegyűlt pénzt a játékosok takarékbetétkönyvbe, lakóépületbe fektethették; a megvásárolható szobabútorba benne foglaltatnak a kanapé és a fotelek is, éppen úgy, hogy ezt az adatközlők, a kor emberei megvásárolták.

„Akkor mikor már volt rá módunk, hogy hát na vettük ezt a szekrényt meg ezeket [asztal, székek] (...) olyan hetven, közel hetvenegyben, nem tudom pontosan.” Részlet a H. L-nél való beszélgetésből.

66 „[Szekrényt], ezt kaptam vóméktől, a nagypaják volt, oszt nem használták, csak mikor divat vót, megvették, hogy legyek nekik is.” Részlet a H. B-nél való beszélgetésből.

67 Vö. Fentebb, valamint S. NAGY Katalin 1987. 97. és VALUCH Tibor 2004. 398. „Én úgy beleuntam a régiségbe, hogy látni nem kívánok egyet se.” Részlet az Sz. Á-nél való beszélgetésből.

68 „Vettük, hát mink mindent vettünk, mert nekünk nem vót [bútorunk].” Részlet a H. L-nél való beszélgetésből.

69 CSILLÉRY Klára 1981a. 496-497; Uő 1981b. 497-498; Uő.: 1991b 500-523.

70 Vö. SZUHAY Péter 1994. 354.

71 S. NAGY Katalin 1979. 13.

72 S. NAGY Katalin 1979. 18.

73 Természetesen a tisztaszoba tárgyai is kerülhetnek használatba, de lényegesen ritkábban, mint a lakószobában található használati tárgyak.



9. kép. A kockaház konyhájából kialakított lakószoba az idős családtagoknak (SZIGETHY Zsófia felvétele)

gyon nagy értékűek, minden tárgynak története van, legtöbbször nem is a használati funkciója, presztízsjellege miatt kerül a házba, hanem sokkal inkább szimbolikus értéke miatt.⁷⁴ Ilyenek például a saját készítésű tárgyak.

A képek szimbolikus értékétől függ elhelyezkedésük egymáshoz képest. A régi családi fotók, szülőket, nagyszülőket vagy a tulajdonosok gyermekkorát, esküvőjét ábrázoló képek Bükkzsércen a tisztaszobába kerültek; azok a képek, amelyeken a gyermekek, de főképp az unokák, dédunokák vannak, a lakóhelyiségben kaptak helyet.⁷⁵

A lakószoba – tisztaszoba viszony időben nézve egyáltalán nem egy statikus állapot. A lakószoba és tisztaszoba megléte és használata változhatott a családciklussal is. Ami-

kor a családok beköltöztek az új házaikba, még velük éltek gyermekeik. A fürdőszobához hasonlóan az önálló gyerekszoba a polgárosodással, individualizálódással jelenik meg.⁷⁶ Ezekben a házakban nem mondhatjuk, hogy külön „gyerekszoba” lett volna a szó mai értelmében, gyermekbútorokkal, játékokkal; de volt, lehetett olyan szoba, ahol a gyermekek külön ágyban aludhattak,⁷⁷ idősebb korban ott tanulhattak. Ez a szoba lehetett a mai tisztaszoba is, vagy a mai lakószoba.

Az általam vizsgált házak két nagy csoportra oszthatók. Az elsőbe tartozik azoknak a családoknak a háza, akik nem laktak, nem aludtak szinte soha a konyhában. Itt jellemzően az egyik lakószoba állandó használatban volt. Ezekben a házakban azt mondhatjuk, hogy a tisztaszobában függetlenül attól, hogy a gyermekek otthon laktak-e még, vagy már elköltöztek, nem aludtak szinte soha.⁷⁸ Itt általános volt, hogy a gyermekek a szülőkkel aludtak egy helyiségben.

A másik csoportba tartoznak azok a családok, ahol a konyha mint lakótér is használatban volt. A konyhában aludtak a szülők és általában a kisebbik gyermek, a lakószobában pedig az idősebbik. Fontos azonban megjegyezni, hogy L. S-né házában a fűtés – fűtetlenség volt az elsődleges ok, ami meghatározta, hogy melyik szoba a tisztaszoba, másodsorban fontos meghatározó az is, hogy a gyerekeknek biztonságosabb volt a benti szobát lakószobának használni, „nem mertek itt külön ajtón aludni.”⁷⁹ Amikor azonban a lányuk férjhez ment, hozományként magával vitte a korábban vásárolt szekréneysort és a hozzá tartozó bútorokat.⁸⁰

Ekkor új szekréneysort vásároltak a szobába, sötétebb színű, barna bútort az új divatnak megfelelően, ezt már a fiuk vette, ő is vitte magával, amikor megnősült.⁸¹ A két gyermek elköltözése után a gyermekek által használt szoba, a lakószoba is használaton kívülé, fűtetlené, egy másik tisztaszobává vált. A tévét, ami korábban ebben a szobában állt, áthelyezték a konyhába.⁸²

L. S-né házában ebben a tisztaszobává váló lakószobában volt tehát korábban a tévé. Érdekes kontrasztban lehetett a modernizáció egyik jelképével, a televízióval, mert L.S-nééknél ez a lakószobának használt szoba az 1960-as évek elejéig uralkodó a két háború közt általá-

74 KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor 2000. 158.

75 Szándékosan használom a lakóhelyiség kifejezést, ez a szóhasználat utal arra, hogy nem feltétlen a lakószobában lettek a képek elhelyezve, hanem ott, ahol a családok a konyhában laktak, aludtak, így azok a konyha díszéivé válnak.

76 KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor 2000. 72.

77 Vö. S. NAGY Katalin 1987. 101.

78 Itt meg kell jegyezni, hogy egy-egy kivételes alkalommal, családi okból előfordulhatott a tisztaszobában vagy a konyhában alvás, de nagyon ritkán, mindenképpen meg kell különböztessük ezt az általánostól!

79 Részlet az L. S-nével való beszélgetésből.

80 „Ezt vitte magával, mikor elköltözött innen? – Persze, de volt hozzá asztal is meg másik heverő, hogy nem ez [ami most ott van] volt még” Részlet az L. S-nével való beszélgetésből.

81 „Akkor ő barna bútort vett, de elvitte, hogy megnősült. Ő, barna szekréneysor volt. Évának még akkor e volt a divat, ez a világosabb.” Részlet az L. S-nével való beszélgetésből. ZENTAI Tünde 2009. 581.

82 „Tévé is ott volt, (...) egy tévé volt, oszt nekik volt bevive, mert ők sze[rették]. Tudod, a gyerek a tévét szereti.” Részlet az L. S-nével való beszélgetésből.

nosan jellemző, a lányok stafiringjába tartozó hálószoba garnitúrával van máig berendezve. A bútorokat kézműiparosok készítették, két szekrényből, két éjjeli szekrényből, két ágyból, egy asztalból és székekből állt egy garnitúra. Formavilágukat a historizmus helyébe lépő leegyszerűsített vonalvezetés, egyenes vagy enyhén ívelt támaszegély jellemezte.⁸³ Ezeket a bútorokat kétféleképp rendezhették el, vagy a régi párhuzamos elrendezés szerint az ágyakat a szélső falakra helyezték, melléjük az éjjeli szekrényeket és a szekrényeket; vagy centrálisan elrendezve, vagyis a két ágyat egymás mellé helyezték, végébe téve az asztalt a székekkel, és a szemközti falra a szekrényeket. Az első megoldást akkor alkalmazták, amikor a szobát napközben is használták, a másik megoldást akkor, ha kizárólag hálószobaként működött.⁸⁴ Az is előfordulhatott, hogy abban a házban, ahol a kockaház megépítése előtt laktak, a bútorok még párhuzamosan, a kockaház felépülése után centrálisan lettek elhelyezve.⁸⁵ Ezek voltak azok a bútorok, amelyek lassanként kikerültek az épületből.⁸⁶ Csak olyan helyen maradtak meg, ahol szegényebb volt a család, illetve kevésbé volt rájuk jellemző az, hogy átalakítják, átrendezik a házaikat, új kiegészítőket (általánosan például padlószőnyeget) vásárolnak a lakószobáikba is.

A bútorok vándorlását, az asztalos ládák megjelenésével az ácsolt ládák tornáczra, padlásra kerülését jól ismerjük a néprajzi szakirodalomból. Ehhez hasonló a gyáripari bútorok és a tömegtermelés megjelenésével a kézművesipar termékeinek, így az 1950-es évek hálószoba garnitúráinak kiszorulása is.⁸⁷ A bútorok kiszorulásának, funkcióváltásának lépései a következők:



10. kép. Lakószoba. Szekrény sor, amit a tulajdonos lánya stafiringként elvitt magával Egerbe, majd egy lakásfelújítás után nem dobták ki, hanem visszakerült az eredeti helyére (SZIGETHY Zsófia felvétele)



11. kép. Az ötvenes évekbeli hálószobabútor garnitúra egyik szekrényéből készített tároló nagyméretű edények számára (SZIGETHY Zsófia felvétele)

1. Az új lakásba beköltözés után néhány évvel megvásárolták a szekrény sorokat. A pénzühiány miatt vagy amiatt, hogy a pénz összegyűltekor már csak a szülők (esetleg az özvegy) éltek a házban, előfordulhatott, hogy csak az egyik szobába vásároltak új bútorokat. Ekkor – és ez a legritkább eset éppen a SZUHAY Péter által leírt mentalitásváltozás miatt – a lakószobában megmaradtak a korábbi bútorok.⁸⁸
2. Amikor az új bútorokat megvásárolták, a korábbi bútorok elvesztették jelentőségüket, kikerültek a lakószobából. A tárolóbútorok a kamrába, nyári konyhába kerülhettek, és akár egészen új módon, az új igényeknek megfelelően használták ezeket.



12. kép. A konyhabútor már csak a műhelyben használják (SZIGETHY Zsófia felvétele)

83 ZENTAI Tünde 2009. 584.

84 SZUHAY Péter 1994. 352.

85 „A falusi társadalmakban a hetvenes évekig az a norma uralkodott, hogy a házaspárok azon bútorok között éltek le az életüket, amelyet egybekelésükkor kaptak, vagy a házasság első éveiben szereztek. Az ötvenes évektől kezdve házasságot kötött emberek esetében ez a norma a hetvenes évektől már megváltozhat, azaz a házaspár élete során több is garnitúrát vásárolhat, többször változthatja környezetét tárgyait.” SZUHAY 1994. 352.

86 „...ugyem azokat kitessékeltük.” Részlet az Sz. Á-néval való beszélgetésből.

87 Vö.S. NAGY Katalin 2003. 231. Nemcsak a hálószobabútorok szorultak ekkor ki, hanem az esetleg korábbról örökölt tárolóbútorok, pl. a sublót is.

88 A paraszti mentalitást, a bútorokhoz való ragaszkodást mutatja az is, hogy a szobából elvitt szekrény sor, amikor az családi okból kifolyólag kikerült az épületből, visszahozták az eredeti helyére.

3. A házból végül kikerültek a bútorok a garázsba vagy a színbe, szerszámok, vegyszerek, festékek tárolására használják sokszor még ma is ezeket.
4. Azt, amit nem tudtak más funkcióban használni, így például az ágyakat, összeválták tüzelőnek.⁸⁹



13. kép. A korábbi stafirungba kapott szekrényben már csak szerszámokat tárolnak a műhelyben (SZIGETHY Zsófia felvétele)

A kockaházak itt Bükkzsércen általában két szobával épültek, azonban előfordulhatott, hogy volt még egy szoba az épületben. Ez akkor fordulhatott elő, ha a házba eredetileg tervezett konyha helyett a nyári konyhának tervezett helyiséget használták mindennapos főzésre. Ekkor a „fenti” konyha szobává válhatott, használatában és berendezésében egyaránt. Ebbe a helyiségbe helyezheték el az esetleg szülőktől örökölt bútorokat – a szoba méretéből adódóan már nem abban az elrendezésben, ahogy ott voltak –, és az ágyakat a korábbi elrendezéshez hasonlóan „felágyalva,” a régi takaróval leterítve.

Konyha

A konyha a parasztház másik nagyon fontos helyisége: elsősorban a főzés színtere. Itt található a tüzelőberendezés a főzéshez szükséges tárgyakkal, edényekkel, a falra helyezett díszesebb cserépedényekkel, fűszertartó-

val, húsvágó székkel, az ajtó melletti vizespaddal. A 19. század vége felé általánossá váltak a nyári konyhák,⁹⁰ ahol a meleg évszakokban a sütetést és a főzést végezték, esetleg napközben is itt tartózkodhattak, megkímélve ezzel a lakást a nyári munkák idején. Ide építhették fel a lakó-



14. kép. Szobaként is használt konyha szekrénye családi fényképekkel, dísztárgyakkal (SZIGETHY Zsófia felvétele)

házból már kiszorult tűzhelyeket, „így a régi, hagyományos ételeket tovább készíthették anélkül, hogy a polgárosult lakóház belső rendjét zavarták volna vele.”⁹¹ Korábban a nyári konyhákat jellemzően a lakóépülettel szemben, az utcához közel építették fel.

A kockaházakban is megjelenhet a nyári konyha, főként azokban a változataiban, amelyeket az 1970-es években 10-12 lépcső magasságra építettek a talajszinttől. Bükkzsércen már korábban is megjelent ez a típusú építkezés. Például T. E-né háza 1959-ben, a tervrajzokon jól láthatóan emeletesre épült. Itt a többi házhoz hasonlóan a telek határozta meg a lakóház formáját; a lakóház megemelésének fő oka az volt, hogy a telek hegyoldalban van. Ezekben a házakban egységesen a nyári konyha a pince szinten volt, itt végezték a „piszkos” munkákat, például a disznóvágást.

Bükkzsércen a nyári konyha állandó használatú konyhává is válhatott. Volt, hogy annak hatására, hogy a nyári

89 „Az ágyat aztat összeváltuk a tűzre.” Részlet az Sz. Á-néval való beszélgetésből.

90 BATÁRI Zsuzsanna 2010.

91 FILEP Antal 1981. 50.



15. kép. Gáztűzhely és sparhelt mindennapos használatban a szobaként is használt konyhában (SZIGETHY Zsófia felvétele)



17. kép. „Vizespad” a kockaház konyhájában (SZIGETHY Zsófia felvétele)



16. kép. Szobaként használt konyhában a vetett ágy (a tulajdonos még az anyósa anyósától örökölte) és a heverő, ahol a tulajdonos alszik, előtte kiselejtezett irodai székekkel (SZIGETHY Zsófia felvétele)

konyhát rendszeresen használták, a házban kialakított konyha szobaként funkcionált. Be lehetett rendezve konyhabútorral, de nem volt jellemző, hogy itt főztek volna.

Nemcsak ott válhatott a konyha lakószobává, ahol volt külön nyári konyha. Volt olyan kockaház, amelyben megépülésekor még nemcsak egy mikrocsalád lakott, hanem egy nagycsalád, itt laktak a nagyszülők is, a nyári konyhának épült helyiségben. Az ő halálukkal ez a helyiség továbbra is konyhaként funkcionált, majd később a gyermekek elköltözésével a házaspár leköltözött a konyhába. A leköltözésnek több oka lehetett.⁹² Egyrészt ahogy idősödtek, egyre nehezebb volt felmenni minden nap a lépcsőn a házba, illetve nagyon drága lett volna kifűteni a felső részt telente. Közrejátszhatott az is benne, hogy a szü-

lők úgy tervezték, hogy gyermekeik majd a házban fognak élni, a felső szinten. Nemcsak az eredetileg nyári konyhának épült helyiség kaphatott lakófunkciót, hanem – hasonlóan a lakókonyhákhoz – az eredetileg konyhának épült helyiség is.

A kockaházak konyhája tulajdonképpen a lakás központi helyisége, a család aktív időtöltésének helyszíne. A konyha berendezése azonban elmaradottabb, mint a szobáé. Míg a szobák elsődleges funkciója a reprezentáció, addig a konyháé a használat, emiatt ez az a helyiség, amit nagyon ritkán újítanak fel, modernizálása nem elsődleges szempont. Jellemző berendezése sokszor az 1950-es évekbeli lekerekített szelű, üveges szekrény, benne mindennapi használati tárgyakkal (szemüveg, orvosság). Lakószobaként használva olyan családi fényképek lehetnek a szekrényben, amilyenek egyébként a lakószobákban vannak. Továbbá asztal székekkel, tűzhely, melyből akár több is állhat egymás mellett: a modern palackos vagy vezetékkel működő gáztűzhely a korábban használt sparhelttel, helyi nevén *masinával* együtt.⁹³ Megtalálható itt rekamié vagy valamilyen heverő akkor is, ha nem lakószobaként funkcionál.⁹⁴ Itt található sokszor a televízió, rádió is.⁹⁵

92 Az okokat a családtagok egymástól függetlenül mondták el, itt ezeket összesítem, szándékosan nem hivatkozom adatközlők szerint.

93 Erről bővebben ld. SZÓKE Judit 2009. 251-269.

94 Vö. SZILÁGYI Dániel 2005. 77.

95 A meleg konyha már korábban is, a két világháború közötti időszakból fogva, főként a kis házakban lakóhelyiségként is szolgált. Ebben a helyiségben az idős családtag vagy a gyermek aludt. ZENTAI Tünde 2009. 584.



18. kép. „Most mit csináljak, dobjam ki?” Kockaház kamrája az anyóstól örökölt bútorról (SZIGETHY Zsófia felvétele)



19. kép. Eredetileg fürdőszobának épített helyiség, amiből a szanitereket már eladták, jelenleg kamraként használják (SZIGETHY Zsófia felvétele)

Kamra

A hosszúházakhoz hasonlóan a kockaházakban is építettek egy tároló helyiséget, amit kamra vagy *spajz* megnevezéssel illetnek. A kockaházak kamrái a hosszúházak kamráitól jóval kisebbek; a megváltozott foglalkozási viszonyok, fogyasztási szokások és az átalakult életmód következtében sokkal kevesebb olyan étel volt, amelyet kamrában kellett tárolni. Később esetleg a háztájiban megtermelt többletételiszert az 1980-es években megjelenő hűtőládákban is tárolhatták.⁹⁶

Azonban ez a tárolóhelyiség sokszor kevésnek bizonyult, a korábbi nagyméretű kamrához szokott emberek nem is tudtak elhelyezni itt mindent, újabb, alternatív tároló helyeket alakítottak ki: így lett például több helyen a fürdőszobából kamra. Volt, ahol ezt a helyiséget csak ideiglenesen használták tárolásra, de az is előfordult, hogy a fürdőszobába beépített szanitereket a tulajdonos eladta, és az eredetileg, az előírásoknak megfelelően fürdőszobának épített helyiségből *lomtár* lett.⁹⁷

Máshol a terepviszonyokból adódóan a ház alá nemcsak pincét / nyári konyhát / mosókonyhát építettek, ha-

nem műhelyet is. Itt alakítottak ki még tárolásra alkalmas helyet. Fent tárolták a kész ételeket (savanyúságokat, befőttet) illetve egy-két, a szobákban már nem használt tárgyat, a *lenti kamrában* pedig minden olyan eszközt, ami a konyhában nem fért el, de gyakran használatban volt (nagyobb edények, darálók).

Fürdőszoba

A fürdőszoba az a helyiség, ami a kockaházakkal jelenik meg tömegesen.⁹⁸ A házak építésekor azonban még nem került sor a közművesítésre, így a fürdőszobát megépítették, a szanitereket felszerelték, azonban a fürdőt sokáig nem tisztálkodásra használták.

Bükkzsércen a vizet viszonylag későn vezették be a lakásokba, a Kádár-korszak végére a 473 házból 294-ben, a házak 62%-ban volt csak víz, ebből azonban csak három olyan volt, amita vízvezetékkel kapcsolatosak.⁹⁹ Az általam vizsgált házak közül egybe nagyon korán bevezették a vizet, mivel a vezeték víz bevezetéséig messzire kellett elmenni vízért, és a saját udvarukon többszöri ásás után se találtak állandóan használható vizet.

96 VALUCH Tibor 2006. 49.

97 „No, ez vót vóna a fürdőhelyiség. Nem lett belőle fürdő, oszt lomtár.” Részlet a H. L-nél való beszélgetésből

98 Vö. KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor 2000. 96.

99 KÁPOLNAI 2002. 326.



20. kép. Kockaház fürdőszobája szaniterekkel.

A házba nincs bevezetve a vezetékes víz, a fürdőszobát azonban „rendeltetésszerűen” használják (SZIGETHY Zsófia felvétele)

Volt, hogy a vizet csak a konyhába vezették be, de van olyan kockaház is, ahol még ma sincs víz, a vizet a kerti kútból hordják.¹⁰⁰

A tisztálkodás helye – a korábbi gyakorlatnak megfelelően – a szoba vagy a konyha volt; hétköznapokon és ünnepeken egyaránt lavóról mosakodtak. Ott, ahol a fürdőszobát nem tárolásra használták, elterjedt az a szokás, hogy a megmelegített vizet nem a lavórhoz, hanem a kádba tették, ott fürödtek.¹⁰¹

Érdekes, hogy L. S-né házába ma sincs bevezetve a víz, de már nem érzi biztonságosnak és gazdaságosnak a kádban fürdést, visszatért a lavóról fürdéshez. A lavórt már nem egy sámlira vagy állványra helyezi, hanem a fürdőkádba.¹⁰²

Az egyik általam vizsgált épület fürdőszobáját 2005-2006 környékén újították fel, akkor helyezték el itt a vízellátás vécét, és vezették be ebbe a helyiségbe is a vizet. A többi családnál a kockaház eredetileg fürdőszobának épült helyiségében ma sincs víz; (a ház végében vagy az alsó szinten található) konyha mellett alakították ki a 1990-es évek végén, illetve az új évezred elején fürdőszobát zuhanyzóval és vízellátás vécével. Az egyik házban az életmód határozta meg, hogy a konyha mellé épült a fürdő, a másik házban az, hogy a víz bevezetésekor az eredeti fürdőszobai szaniterek már nem voltak meg, eladták őket; és nem is vállalták volna fel szívesen az átalakítással járó veszélyeket.¹⁰³

100 „Hát azt hittük, hogy majd lesz víz, de elhalt a Sanyi, elment, én magammá be nem, csak odáig vezettem be, tudod az utcáról. Mert mindig azelőtt milyen messziről hordtam! (...) H. E. nénédéktől, tudod. Meg vót amikor lementem az utcai kútra is, ha ő valahogy bezárta, vagy elment. Aztán, bizony elég sajnós, hogy úgy vót, oszt akkor mondom má arra is úgy vettem fél[‘felvettem’]hatvanezret, mikor vezették a vizet, hogy mégis má ne más udvarára menjek. No oszt akkor, most mán meg jó volna, mert már innen se bírom a lépcsőn, úgyhogy csak jó volna, de hát nincs mibű.” Részlet az L. S-nével való beszélgetésből.

101 „Annyiból jó, ha felhozom a vizet, oszt mosdok meg mosok, akkor már lemenni lemegy. Mert ha fölhozom is, ott meg mindet akkor megint kifelé öntözgetni kell.” Részlet az L. S-nével való beszélgetésből.

102 „Nincs csap benne meg se víz. (...) Hát szoktam[használni], mer beteszem a lavór vizet, azt beleállok, oszt felette meg[mosdok]... mer már nem merek beleülni a kádba, mer nem tudok felkelni. Nem bírok, csúszok. Aszt akkor inkább a lavóról, ott szoktam, meg annyi vizet már melegíteni is bajos behordani[hogy a kádban elég legyen]...” Részlet az L. S-nével való beszélgetésből.

103 „mer azé hogy hát ugye ahogy úgy gyött végig a víz, oszt ott a konyhába így keresztül, én meg má nem vagdaltattam itt össze, hogy ide bevezettesem.” Részlet a H. L-nével való beszélgetéséből.



22. kép. Padlásfeljáróból (a konyha mellett) utólagosan kialakított fürdőszoba részlete (SZIGETHY Zsófia felvétele)



23. kép. Előszoba, „de minek” (SZIGETHY Zsófia felvétele)

Előszoba

Szintén a kockaházakkal megjelent új helyiség, de a fürdőszobával ellentétben az előszobát itt Bükkzszercen egyáltalán nem használták ki;¹⁰⁴ amíg a fürdőszobát tisztálkodásra vagy tárolásra használták, addig az előszobának nem alakult ki különösebb funkciója. Az előszoba jellem-

ző berendezése egy fogas, itt található egy asztal két széssel, az asztalon virággal, ide helyezhették el a varrógépet, hűtőládát is, van, hogy a hűtőt is; és ha van szobanövény a lakásban, akkor ebben a helyiségben biztosan található.¹⁰⁵

Egyetlen családnál van csak funkciója, ott viszont egyértelműen a reprezentáció. Az előszoba falát díszítik a



24. kép. Előszoba. Itt tárolják a hűtőládát is (SZIGETHY Zsófia felvétele)



25. kép. Szekrény, amit a család stafíringként a lánynak adott, aki lakásuk átalakítása után visszahozta a bútort az eredeti helyére (SZIGETHY Zsófia felvétele)

¹⁰⁴ VALUCH Tibor írja, hogy ez a helyiség fontos szerepet is betölthetett: a vendégfogadás, a munka és a tanulás helye is lehetett. VALUCH TIBOR 2006. 42.

¹⁰⁵ „...ezt amúgy nem nagyon használok, hát minek?!” Részlet a H. L.-nével való beszélgetésemből.

családfő lőtte szarvasok trófeái, a hársfából faragott cserés tölgyfalevelekkel díszített faliképek,¹⁰⁶ az asztalon a faragott dohánytartó, a vadászathoz szükséges lőfegyverek tartására szolgáló fából és az állatok lábából készített szekrények is mind-mind a családfő munkái. A család rendkívül büszke ezekre a saját készítésű tárgyra, a családtagok szívesen mesélnek arról, hogy mennyi idelátogató embernek tetszik ez a sok szép dísz itt az előszobában, és milyen fáradságos munka egy-egy festés, nagyobb takarítás után éppen úgy visszahelyezni a tárgyakat, ahogy azokat eredetileg elhelyezték.¹⁰⁷ Ma már ez a helyiség az emlékezés helyszíne, folyamatosan használatban van, Sz. Áné, mióta egyedül van, minden délután itt olvas, elsősorban Bibliát, „*meg mindig adnak ilyen olvasnivalókat.*”¹⁰⁸

Összegzés

„*Nincs bennem semmi a múltból*” – írta 1926-ban a *Tisztaság* könyvében KASSÁK Lajos. „*Én úgy beleuntam a régi-ségbe, hogy látni nem kívánok egyet se.*”¹⁰⁹ – mondta egy bükkzsérci asszony 2010-ben. Az 1950-es évek végétől a kollektivizálással, az iparosodás túlhajtásával a korábbi középparaszti társadalom teljesen megváltozott.¹¹⁰ A hagyományos magyar falu a hagyományos magyar parasztsággal együtt eltűnt, kialakult egy újfajta falusi társadalom.¹¹¹ Az átalakítások következtében homogenizálódott a társadalom, uniformizálódott az építkezés, és ezáltal a falukép is.¹¹² Az új házakat már nem lehetett a korábbi bútorokkal berendezni. A társadalmi átalakulás következtében „*a helyi közösségek valamivel nyitottabbá váltak, és növekedett a fogékonyság az újítások elfogadására és adaptálására,*”¹¹³ ezért annak ellenére, hogy az általam vizsgált falu egy zsákfalu, mégsem annyira elszigetelt. Eger és Mezőkövesd felől hamar megjelentek és elterjedtek az újítások, kifejezésre juttatva mind az építkezésben, mind a lakáskultúrában a városias életmódhoz való hasonulás, igazodás, felemelkedés vágyát.¹¹⁴

„*[A] múlt az, ami jelenemet és jövőmet nagy részben meghatározza*” – írta KASSÁK tizenegy évvel később *Anyám* címere című művében.

A vizsgált bükkzsérci kockaházak hiába épültek nagy munkával, fáradsággal és pénzbefektetéssel, komfortosan, sok helyiséggel, az előírásnak megfelelően fürdőszobával felszerelve, és lettek bebútorozva az akkori divat szerint, lehetőséget adva a „modern” életmódhoz, életvitelhez, mégsem „lakták be” soha ezeket a házakat.

Ahogy már fentebb is írtam, a korábbi gondolkodásmód nem tudott ilyen gyorsan átalakulni. Bár a falusi társadalom megváltozott, kontrolláló szerepe továbbra is megmaradt. Ennek következményeként fontos maradt az otthon reprezentációs jellege, így megmaradt a tisztaszoba kifejezve a család társadalmi helyzetváltoztatását „*akkor is, ha ez esetenként erőt felüli áldozatokat, beruházásokat követelt meg.*”¹¹⁵ Ilyen beruházás lehetett például a televízió vásárlása. VALUCH Tibor és S. NAGY Katalin megfigyelései szerint a televíziót a tisztaszobában helyezik el, az egykori szent sarok helyére, és ahhoz hasonlóan is díszítik fel.¹¹⁶ Bükkzsércen a televízió a lakószobába kerül, csak kivételes esetben kerülhetett a tisztaszobába, például ha több készülék is volt a lakásban.¹¹⁷

Voltak olyan szobák, helyiségek, amelyeket csak átmenetileg vagy soha nem használtak, voltak olyan helyiségek, amelyek használatát a családciklus határozta meg. Ilyen a reprezentatív tisztaszobák használata is. Amikor a házban laktak, a gyermekek a szülőkkel aludtak egy helyiségben, általában már külön ágyon; előfordulhatott már az is, hogy külön helyiségben aludtak, de ez a helyiség még nem önálló gyerekszoba. A kockaházak építőinek gyermekei a '70-es évek végén, '80-as évek elején maguk is új házat építettek a faluban (jellemzően a '80-as évek emeletes házait)¹¹⁸ vagy városba költöztek. Így tulajdonképpen vendégként jöttek haza. A városból hazajövő gyermek és családja ritkábban látott vendég, kevesebbet járnak haza, ők „valódi” vendégek, olyanok, akik a tisztaszoba-

106 A faragásokat úgy készítették, hogy Sz. Áné rajzolta, másolta a mintát „bolti papírra”, a férje pedig kifaragta. Az első képet körtefából faragta, „*Cserépbé [Cserépfalu] látta meg*” a mintát, onnan vette át, és készítette később más vadászoknak is. Cserépfalun több vadászcsalád készített hasonló faragásokat. A cserépfalusi (Hór-völgyi) fafaragásról ld. pl. CSILLÉRY Klára 1979. 584., LAJOS Árpád 1963.

107 „*Voltam én olyan bajba, mikor eztet mindet leszedni, meg visszarakni, oszt most hogy hogy rakjuk, hogy úgy legyék körülbelő, ahogy vót. Nézzed má, még rajtot csináltam róla.*” Részlet az Sz. Ánéval való beszélgetésből.

108 Részlet az Sz. Ánéval való beszélgetésből.

109 Részlet az Sz. Ánéval való beszélgetésből.

110 VALUCH Tibor 2003. 313.

111 A gazdasági modernizációval átalakult a foglalkozásszerkezet, csökkent a mezőgazdaságból élők, ezzel egyidejűleg megnőtt az iparban dolgozók száma. Felgyorsult a terciér szektorban (szolgáltatásban) dolgozók számának növekedése, módosult a fizikai és szellemi munka aránya is. A foglalkozásszerkezeti átszervezéssel átalakult a településszerkezet is, jelentős volt a városiódás és a városiasodás is, ennek következményeképp kialakult az ingázás. 1960-ban a keresők 13 százaléka, 1970-ben már a keresők 20 százaléka, 1980-ban a 24 százaléka ingázott napon-ta a lakóhelye és a munkahelye között. Emellett jelentős volt a távolsági ingázók száma is. Az ingázók nagy számából következett, hogy 1960 és 1980 között megszűnt a községek nagy részének egyoldalú agrárjellege, egyre több ipari jellegű falu alakult ki, nőtt azon települések száma, ahol a lakosság foglalkozását tekintve heterogén volt, mind a három foglalkozási szektorban jelentős számú munkaerő dolgozott. ROMSICS Ignác 1999. 466-478.

112 Vö. VALUCH Tibor 2006. 28.

113 VALUCH Tibor 2003. 313.

114 Vö. VALUCH Tibor 2004. 398.

115 VALUCH Tibor 2004. 402.

116 S. NAGY Katalin 1987. 99. VALUCH Tibor 2004. 402.

117 „*A tévé is ott volt, az apja onnan nézte [közben rámutat a konyhában lévő heverőre], hogy mer egy tévé volt, oszt nekik [a gyerekeknek] volt bevi-ve.*” Részlet az L. S-nével való beszélgetésből.

118 Lásd például VALUCH Tibor 2006. 28.

bában alhatnak, ha hazajönnek, annak ellenére, hogy korábban sosem használták ezt a helyiséget.¹¹⁹

A faluban élő gyermekkel és családjával mindennapos lehet a találkozás, így ők nem számítanak olyan ritka látogatóknak, mint a városi gyermekek.¹²⁰ Éppen ezért, ha ők vagy gyermekeik, unokáik ott alszanak a házban (gyermekvigyázás, városi mintára nyári nyaralás), soha nem a tisztaszobában alszanak, hanem a lakószobában vagy a konyhában.

Nemcsak a tisztaszoba használata – nem használata változik a családciklussal, hanem a többi helyisége is, így például a fürdőszobáé is. Hasonlóan a szobához, városi mintára a városból érkező gyermeknek, unokának például a mosdókagylóba tesznek tiszta vizet a kézmosáshoz, nem pedig konyhában lévő mosdóállványra. A fürdőszoba mégis az a helyiség, ami talán a 20. század végére elfogadottá, megszokottá vált a kockaházakban is, ekkor jelentkezik az az új építési, modernizációs hullám itt a faluban, amikor azokba a házakba, ahol korábban vezetékes víz csak a konyhában volt, új fürdőszobákat építenek, és oda vezetik be a vizet, építenek vízöblítéses vécéket. Ez az új fürdőszoba azonban csak nagyon ritkán az eredetileg fürdőszobának szánt helyiség. Mivel utólag alakítják ki, azután, miután a család már több mint 25 évet élt a házban, mindig nagyon praktikusán, a használatnak megfelelően, a legtöbbit használt helyiség, a konyha vagy a nyári konyha mellé építik. Később a házaspár vagy a sokszor özvegyen maradt asszony ide vonul vissza korábbi minták szerint akkor is, ha eredetileg nem ezt a helyiséget használták lakószobának.

Ezzel a visszavonulással kialakulhat a tiszta lakrész vagy a tisztaház. FÜZES Endre a korszakról írt összefoglalójában említi a *tisztaház* fogalmát, véleménye szerint a „megváltozott körülmények” miatt alakulhatott ki az a szokás, hogy a lakók a régi épületben vagy a nyári konyhában aludtak, a házat pedig nem használták.¹²¹ S. NAGY Katalin kutatásának összefoglalójában, a különböző csoportok bemutatásakor a falusi –modern lakberendezési mód leírásakor, a '70-es évektől megjelenő többszintes házakhoz köti a tisztaház kialakulását. S. NAGY a *tisztaház*at mint a kétlaki-szakmunkások, mezőgazdasági munkások által építtetett új, különleges alaprajzú, oszlopokkal, tornyokkal díszített házat írja le. A tisztaház tehát számára egy olyan épület, amely alapvetően a reprezen-

tációt szolgálja, eredetileg is reprezentatív céllal épült, hangsúlyozni a gazdagságot, a polgár mivoltot, bizonyítani a társadalmi – kulturális egyenlőséget egy idealizált mintaadó csoporttal.¹²²

Véleményem szerint a kockaházak nem használt helyiségei is *tisztaháznak*, tiszta lakrésznek tekinthetők, hiszen ugyanazt a célt szolgálják, amit S. NAGY Katalin is leírt azzal a különbséggel, hogy ezek az épületek nem a reprezentáció érdekében épültek, hanem elsődlegesen lakáscéllal, tudatosan elhagyva a korábbi mintákat. Tulajdonképpen a reprezentatív tér folyamatosan alakult ki, szerepe egyszerre nőtt a polgárosodás igényével, a családciklussal, és a gazdaságpolitika miatt kialakuló felhalmozás lehetőségével. Először felépült tehát a ház, ezt követően berendezték a tisztaszobát, és csak fokozatosan a többi helyiséget. Éppen ezért a házuk tulajdonképpen egyfajta lenyomata a lakóik munkájának, életmódjának, vagyonának. Csak nagyon kevés helyen újították, újítják fel a házakat. A fürdőszoba kialakítása volt talán az egyetlen olyan változtatás, amelynek belső oka, motivációja volt (elsősorban a kényelem). A többi átalakítást (új szőnyeg vagy egyéb kiegészítők, bútorok vásárlása, csempézés, festés) már sokszor a családtagok szorgalmazzák.¹²³

Összegezve tehát a 1960-as 1970-es évek kockaházai tisztaházak alakulásának okai a következők lehetnek:

Megkésett villamosítás, közművesítés

Bükkzsércen az elektromos áramot az 1960-as években vezették be, a '70-es évekre a lakások 88 százalékában, 1980-ra a házak 97,4 százalékában már volt áram.¹²⁴ Ekkor jelennek meg a televíziók, az új háztartási készülékek, mosógép, centrifuga, hűtőgép, hűtőláda. Ezeket a berendezési eszközöket sokszor már csak a ház építése után utólag vásárolják, így olyan helyre teszik, ahol biztosított a használatuk, van konnektor.

A gázt is későn, csak az 1970-es években kezdték el bevezetni, ekkor a lakások 11,3 százalékában, 1990-re a lakások 83,7 százalékában volt vezetékes gáz. Ezért lehet az, hogy nagyon sokszor még ma is sok asszony annak ellenére, hogy bevezették a gázt az épületbe, a korábban megszokott sparheltlen főz.¹²⁵

A víz bevezetése és a csatornázás szintén lassan zajlott Bükkzsércen. 1970-ben még csak hat lakásban volt vízvezeték, 1980-ban már 145, 1990-ben 294 lakásban,

119 „Akkor, mikor a gyerekek jártak, kisebbek voltak, ők úgy aludtak itt, de azóta nem alszik senki.” Részlet a H. L-nével való beszélgetésből. „Csak mikor má férjhe mentek, oszt vendégségbe vagy hazagyöttek, akko.” Részlet az L. S-nével való beszélgetésből. „Múlt nyáron is felgyött (...) a két unokám, oszt akkor ők ott aludtak hátul[a tisztaszobában a nagyobbik (városban élő) fiú unoka nagyobbik fiú dédunokával(...)] a kisebbik dédunoka és a (városban élő) lányunoka], előlről, én meg ideszorultak[az eredetileg konyhának kialakított helyiségben]. Olyankor, amikor itt vannak a gyerekek, akkor használódik.” Részlet az Sz. Á-nével való beszélgetésből.

120 Az általam vizsgált családok közül egyetlen családban van egy gyermek, aki családjával Egerben él, a többi családban két gyermek van, az egyik Bükkzsércen él családjával, a másik gyermek pedig városban (Egerben, Budapesten).

121 FÜZES Endre 1987. 141.

122 S. NAGY Katalin 1987. 108-109.

123 „Csempézzük le, azt mondta[a lánya], mert egészségesebb. Hát, de valóban egészségesebb.” Részlet az Sz. Á-nével való beszélgetésből.

124 KÁPOLNAI Iván 2002. 326. 1950-es években, amikor Bükkzsércen még egyáltalán nem volt villany, a szomszédos Cserépfalun a lakások már közel felében volt. Uott. 398.

125 Több adatközlőm mesélte, hogy a gáz bevezetése sokat könnyített az életükön, hiszen nem kellett a meredek dombokon felcipelni, felhúzni a nehéz palackot. KÁPOLNAI Iván 2002. 326.

azaz a lakások 62 százalékában volt már víz. Ugyanekkor 1980-ban csak 62 házban volt vízöblítéses vécé,¹²⁶ 1990-re már 192 házban. Érdekes adat, hogy Bükkzsérc a környékbeli községeket megelőzte abban, hogy a házak igen nagy százalékában (71%) volt fürdőhelyiség. A statisztikák azonban nem mutatják, hogy ezeknek a fürdőknek nagy részét soha nem használták fürdőhelyiségnek.¹²⁷

A kései közművesítés hatására tehát már nem alakult ki egy olyan lakáshasználat, amely azoknál a családoknál alakul ki, akik tulajdonképpen beleszülettek ezekben a változásokba. Nem is hozott jelentősebb változásokat az új tartós fogyasztású cikkek vásárlása a bútorok elrendezésében, a meglévők mellé helyezték az új eszközöket. A kockaházak lakói ekkorra már idősek voltak, új-ra kellett volna tanulniuk a lakáshasználatot.

Gondolkodásmód, mentalitás

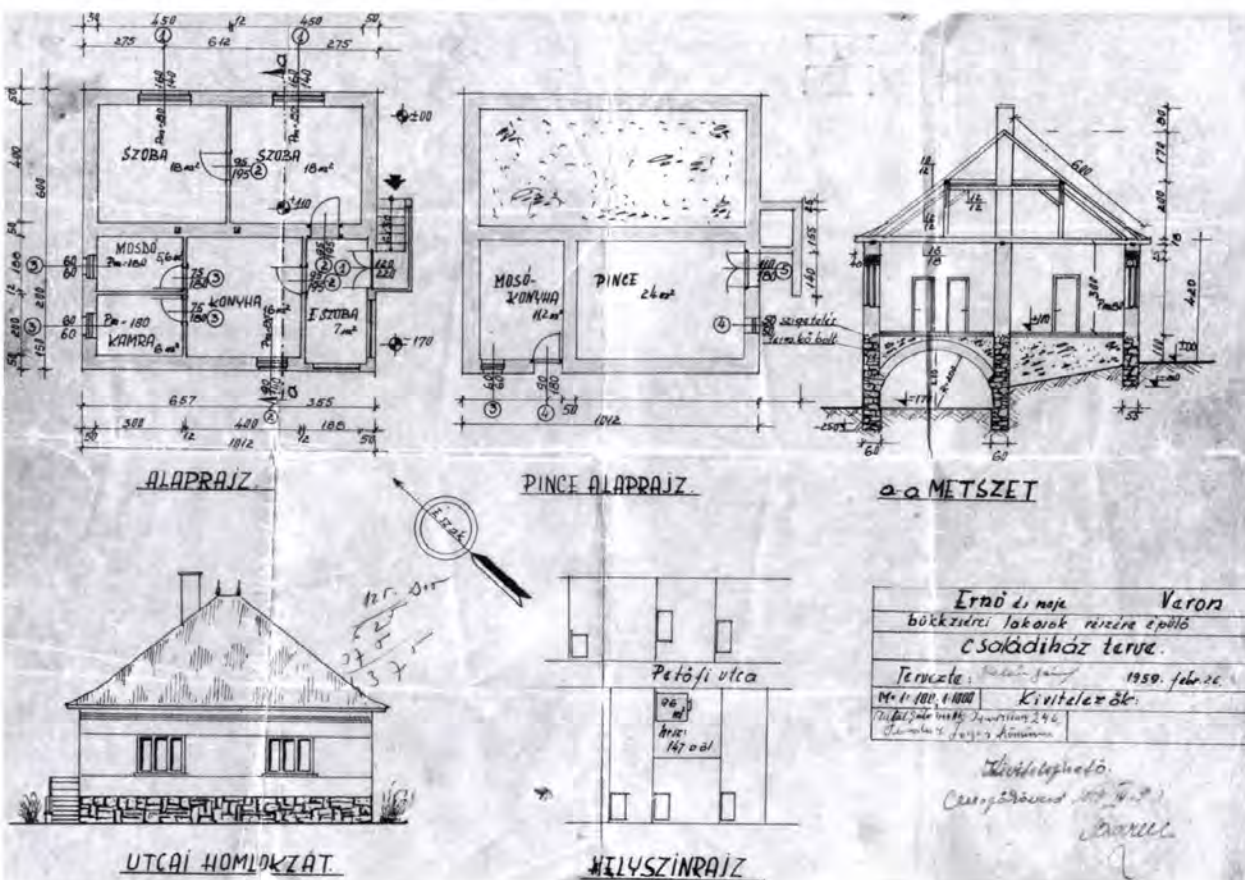
A falusi ember gondolkodására jellemző volt az 1960-70-es években a paraszti létből való kitörés jeleként, hogy az új tárgyakat szépnek, presztízstárgynak tartották. Így tehát, amit tudtak, igyekeztek új tárgyakkal berendezni, a legértékesebb tárgyakat, például a termelészövetkezetben kapott búcsúajándék-étkészletet a tisztaszoba szekrényosrára helyezni. Az új tárgyakat védték, óvták, a

rekamiét sokszor különböző anyagokkal, ágytakarókkal letakarták. A régi tárgyak funkciója megváltozik, másra használják, vagy kikerülhet véglegesen is a házból.¹²⁸

Társadalmi okok – neolokaitás, öregedés, gazdasági okok

A huszadik század második felére egyre általánosabbá váló neolokaitás miatt a kockaházakban sokszor egyedül maradt az idős házaspár, az özvegy. A bükkzsérci kockaházak zöme a terepviszonyokból adódóan lépcsős. Az idősebb asszonyoknak a lépcsőt használni már nagyon fárasztó, ezért sokkal kényelmesebb lehet egészségügyi okokból a földszinten kialakított nyári konyhát használni lakóhelyiségként.

Ezzel együtt azonban fontos megjegyezni, hogy a lakóházakat még azzal a gondolattal építették, hogy majd a gyermekeikkel és azok családjával közösen élnek itt. Az idős házaspár a korábbi mintáknak megfelelően visszahúzódik majd egy helyiségbe (például a nyári konyhába), átadva a helyét az új családnak. Ez azonban nem jött létre, így sokszor megszokásból, a korábbi mintákat követve, és természetesen az egyedülléttel járó gazdasági okok miatt (fűtés) az idős asszony leköltözött az „alsó szintre”, vagy visszahúzódott a konyhába, ahol egész életében élt, illetve a ház hátsó részébe.



25. kép. Kockaház alaprajza 1959-ből

126 Érdekes, hogy 1970-1979 között kilencven új házat építettek.

127 KÁPOLNAI Iván 2002. 326.

128 „Mikor építkezünk itt, tanátunk a padlason ilyen nagy cserepfazekat, hát nekimentem a furikkal vele.” Részlet az Sz. Á-néval való beszélgetésből.

129 LOSONCZI 1977. 415.

Érzelmi indíttatás

Előfordulhatott az is az előző indokok valamelyikével vagy mindegyikével egy időben, hogy az özvegy vagy az idős szülőpár érzelmi indíttatásból költözik a hátsó/ lenti helyiségbe. Ideális esetben (az eredeti tervek szerint) ugyanis a felszabaduló helyet, tehát a szépen kialakított lakrészt valamelyik gyermeke lakta volna családjával, a valóságban azonban ez a lakrész teljesen üresen maradt, megmaradt reprezentatív térnek, mutatva a tulajdonosok életének munkáját.

A lakás, ahogy LOSONCZI Ágnes szociológus bemutatja, elsősorban a védelmi, biológiai, társas, családi funkciók ellátására alkalmas tér, de ezzel együtt meghatározza

az együttélés minőségét, a mindennapi életvitel menétét, tartalmát, hangulatát is. Minél inkább egy helyiségre szűkül le a lakás funkciója, minél szűkebb az élettér, minél egységibb a belső berendezése, annál kevésbé differenciálódhat a köznapi életvitel, annál inkább leszűkül a bonyolultabb és gazdagabb élettevékenységek lehetősége és tere is.¹²⁹ A bükkzsérci kockaházakban ezekre a funkciókra egy (konyha), maximum két helyiséget (szoba, konyha) használnak, a többi a helyiség a reprezentációt szolgálja, megtartva ezzel a korábbi paraszti mentalitásból, a múltból egy darabot, együtt mindazzal, hogy különbségekben a jövőt vetítve élénk, „nem tart meg semmit a múltból.”

IRODALOM

ARANYOS Sándor

- 2013 „Ha kigyúlnak a színes fények”. Modernizáció és lakáskultúra a Tiszazugban. Ház és Ember 25. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve. 85-112. Szentendre

BARABÁS Jenő – GILYÉN Nándor

- 2004 Magyar népi építészet Budapest

BALI János

- 2012 A lakóház és a lakóudvar változása Hetés falvaiban. In: MARX Mária (szerk.): A kódissállástól a kockaházig és tovább... 35-78. Zalaegerszeg

BATÁRI Zsuzsanna

- 2010 A nyári konyhák. Kérdések a nyári konyhák kutatásával kapcsolatban. Ház és Ember 22. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve. 5-24. Szentendre

BÁTI Anikó

- 2000 Tárgyak – technológiák – szokások. Egy borsodi község táplálkozókultúrájának változásai a 20. század második felében. In: CSERI Miklós – KÓSA László – T. BEREZCKI Ibolya (szerk.): Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. A Magyar Néprajzi Társaság 2000. október 10-12. között megrendezett néprajzi vándorgyűlésének előadásai 341-356. Szentendre
- 2008 Régi és új elemek a cserépfalui konyhán. Néprajzi Értekezések I. Budapest

BEREZCKI Ibolya

- 2013 A lakáskultúra változásai Homoródalmáson. Ház és Ember 25. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve. 133 – 151. Szentendre

BÍRÓ Friderika – FÜR Lajos

- 2013a Búcsú a parasztságtól. Első kötet. Történelmi esszé. Budapest
- 2013b Búcsú a parasztságtól. Második kötet. Interjúk. Budapest
- 2014 Búcsú a parasztságtól. Harmadik kötet. Forrásgyűjtemény, fotódokumentumok. Budapest

CSILLÉRY Klára, K.

- 1979 Hór-völgyi fafaragás. In: MNL II. 584.
- 1981a Sublót. In: MNL IV. 496-497.
- 1981b Sublótterítő. In: MNL IV. 497-498.
- 1982 Szobaberendezés. In: MNL V. 63-68.
- 1997 Lakáskultúra. In: MN IV. 327-415.

FEJŐS Zoltán

- 2003a Előszó In: Uő (szerk.): Néprajzi jelenkutatás és a múzeumi gyűjtemények változása MaDok – füzetek I. 7. Budapest

FÉL Edit – HOFER Tamás

- 1997 Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban. Budapest

FILEP Antal

- 1980a Kályha. In: MNL III. 6-9.
- 1980b Mennyezet. In: MNL III. 561-562.
- 1981 Nyári konyha. In: MNL IV. 50.

- FÜZES Endre
1987 *Tendenciák a magyar falu építészete és lakáskultúrája alakulásában a második világháború után.* Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve XXIII. 139-144. Eger
- GILYÉN Nándor
2000 *A magyar népi építészeti változása (integrálódás) a 20. században.* In: CSERI Miklós – KÓSA László – T. BEREZKI Ibolya (szerk.): *Paraszi múlt és jelen az ezredfordulón.* A Magyar Néprajzi Társaság 2000. október 10-12. között megrendezett néprajzi vándorgyűlésének előadásai 237-255. Szentendre
- GYENES Antal
2004 *1956-os Intézet Oral History Archivum 23. számú interjú.* (készítette: Hegedűs István, 1986.) In: MOLNÁR Adrienne (vál. és összeáll.): *A „hatvanas évek” emlékezete.* Az Oral History Archivum Gyűjteményéből Budapest
- GYURA Sándor
2009 *Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap házépítési tevékenysége Cegléden.* In: CSERI Miklós – SÁRI Zsolt (szerk.): *Vidéki életmódváltozások a 20. században* 53-87. Szentendre
- JUHÁSZ Katalin
2006 *Meg is mosakodjál.* Magyar népi tisztalkodás a 20. században Budapest
- KAESZ Gyula
1962 *A bútorstílusok.* Budapest
1978 *Ismerjük meg a bútorstílusokat.* Budapest
- KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor
2000 *Beszélő házak: lakásaink szimbolikája. Magyarország, 1990-es évek.* Budapest
- KÁPOLNAI Iván
2002 *Mezőkövesd és környéke I-II. Népeségi és gazdasági-társadalmi viszonyok a 20. század végéig* Budapest
- KÓSA László
2001 *A magyar néprajz tudománytörténete.* Budapest
- KOVÁCS Zsuzsa
2012 *Kockaházak – egy háztípus és benne egy falusi életmód felderítése Zala megye nyugati részén.* In: MARX Mária (szerk.): *A kódissállástól a kockaházig és tovább...* 17-34. Zalaegerszeg
2013 *A típusbútorok használata Zala megyében a 20. században – Egy terepmunka tapasztalatai.* Ház és Ember 25. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve. 63-84. Szentendre
- LAJOS Árpád
1963 *Díszes fafaragás a Hór völgyén.* A Herman Ottó Múzeum Évkönyve III. 103-135
- LOSONCZI Ágnes
1997 *Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben.* Budapest
- NEICHL Noémi
2009 *A tipikustól az egyediig. FAGI-házak Ebesen.* In: CSERI Miklós – SÁRI Zsolt (szerk.): *Vidéki életmódváltozások a 20. században* 133-146. Szentendre
- ROMSICS Ignác
1999 *Magyarország története a XX. században.* Budapest
- NAGY Katalin, S.
1979a *Lakásmód, lakberendezési szokások. Módszertan.* Budapest
1979b *Eredmények a lakáskultúra vizsgálatából 1974-1978.* Budapest
1981 *Lakásmód és lakáskultúra Telkibányán 1975-1978.* Budapest
1987 *Lakberendezési szokások.* Budapest
1993 *„Pompázik fényen a ház...” Képes lakásbelső-történet* Budapest
2003 *A lakáskultúra története.* Budapest
- SÁRI Zsolt
2003 *Egy falu a 20. századból. A 20. századi épületegyüttes lehetősége a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban Ház és Ember 16.* A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve. 15-30. Szentendre
2012 *Típusbútor. A falusi lakáskultúra 1945-1980 között.* Szentendre
2013 *Típusbútor. Új bútorok a Kádár-kori falusi lakásokban. Ház és Ember 25.* A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve. 15-30. Szentendre
- SMILÓ Dávid
2010 *A sáttortetős kockaház leleplezése* <http://hg.hu/cikk/epiteszet/8498-a-sattortetos-kockahaz-leleplezése> 2010. 01. 08. (Utolsó letöltés: 2011. december 27.)
- SZILÁGYI Dániel
2005 *A lakáskultúra változása Muraszemenyén a 20. század második felében.* In: T. BEREZKI Ibolya – SÁRI Zsolt (szerk.): *A népi építészeti, a lakáskultúra és az életmód változásai a 19-20. században. Tanulmányok a Dél-Dunántúlról és Észak-Magyarországról.* 71-88. Szentendre
- SZÓKE Judit
2009 *A konyhai modernizáció. A gáztűzhely megjelenése és elterjedése a falusi háztartásokban a 20. század második felében.* In: CSERI Miklós – SÁRI Zsolt (szerk.): *Vidéki életmódváltozások a 20. században* 251-269. Szentendre

SZUHAY Péter

- 1994 *A magyarországi parasztság életmódjának változásai 1945-től napjainkig.* A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXII. 345-371. Miskolc

VALUCH Tibor

- 2001 *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Budapest
- 2003 *Változó idők – változó szokások. A tevékenységszerkezet, a jövedelem és a fogyasztás átalakulása a magyar falvakban a kollektivizálás időszakában.* In: Ormos Mária (szerk.): *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára.* 311-322. Budapest
- 2004 *A hosszú háztól a kockaházig. A lakásviszonyok változásai a magyar falvakban a hatvanas években.* In: Rainer M. János (szerk.): „Hatvanas évek” Magyarországon. *Tanulmányok* 386-407. Budapest
- 2006 *Hétköznapi élet Kádár János korában.* Budapest

ZENTAI Tünde

- 2009 *Lakásbelső, bútorok.* In: MN I.2. 577-586.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

MNL

- 1977-82 *Magyar Néprajzi Lexikon I-V.* ORTUTAY Gyula (főszerk.) Budapest

MN

- 1991 *Magyar néprajz nyolc kötetben III. Anyagi kultúra 2. Kézművesség* DOMOKOS Ottó (főszerk.) Budapest
- 1997 *Magyar néprajz nyolc kötetben IV. Anyagi kultúra 3. Életmód* BALASSA Iván (főszerk.) Budapest
- 2000 *Magyar néprajz nyolc kötetben VIII. Társadalom* PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.) Budapest
- 2009 *Magyar néprajz nyolc kötetben I.2. Táj, néptörténelem. A magyar népi műveltség korszakai* PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.) Budapest

Idézett adatközlők névsora:

- L. S-né 1936. református
H. B-né 1941. református
Sz. Á-né ~1940. református
H. L-né ~1935. református
T. E-né 1937. református

Zsófia Szigethy

FROM THE CUBIC HOUSE TO THE „CLEAN HOUSE“ – CASE STUDY IN BÜKKZSÉRC

(Similar to the „clean room“ the „clean house“ had also rather representative functions)

The political, social and economic changes taking place in Hungary from the mid 20th century had their impact on every area of peasant life, the interior decoration included. The work structure has changed and so the proportion between workers in industry and in agriculture shifted in favour of the first group; new, earlier unknown social groups emerged (such as the commuters). House-builders in the 50s and 60s were confronted with different circumstances than the older generation but the traditionally inherited ideas about a house survived in the new environment.

Due to the changed construction circumstances (building material, streetscape, social-communal expectations) a new type of house, the so called cubic house became dominant. This type spread in villages but often

even in suburban areas. It consisted of rooms with differentiated functions and was more homogenous compared to earlier regional types. The older region-typical house had an arrangement of room-kitchen-pantry where a room could have several functions: they used to eat, to sleep, to wash themselves, to receive visitors, or to carry out work together in the same room. The cubic house had separate bathroom, kitchen, living room, dining room, hall and pantry. The offer of new, modern furniture encouraged also the new interior arrangement. While analyzing these phenomena in this study, I look for an answer to the question, how the inherited traditional ideas of the peasantry about house interiors are represented in this new dwelling culture.

Zsófia Szigethy

VOM WÜRFELHAUS ZUM „GUTEN HAUS“ – FALLSTUDIUM IN BÜKKZSÉRC

(Wie die gute Stube, diente das „gute Hause“ auch eher repräsentativen Funktionen)

Ab Mitte des 20. Jahrhunderts hatten die politischen, gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Änderungen in Ungarn ihre Auswirkungen auf jeden Bereich des bäuerlichen Lebens, so auch auf die Wohnkultur. Die Arbeitsstruktur hat sich verändert, das Verhältnis zwischen Industrie- und Landwirtschaftarbeitern hat sich zugunsten der erstgenannten Gruppe verschoben, und neue, früher unbekannte Gesellschaftsgruppen sind entstanden (z.B. die Pendler). Diejenigen, die in den 50er, 60er Jahren ihr Haus bauen wollten, haben damit unter anderen Umständen als die vorherige Generation begonnen, aber die traditionell geerbten Vorstellungen über ein Haus lebten in der neuen Umgebung weiter.

Durch die veränderten Baumstände (Baumaterial, Straßenbild, sozial-gemeinschaftliche Erwartungen) wurde ein neuer Haustyp, das sog. Würfelhaus vorherrschend. Dieser Typ verbreitete sich in den Dörfern, aber in vielen

Fällen auch in den Vorstädten: es bestand aus Wohnräumen mit mehr differenzierter Funktion, und es war im Vergleich zu den früheren regionalen Typen mehr homogen. Das regionaltypische Haus von früher hatte Stube-Küche-Kammer-Einteilung, wo ein Raum mehrere Funktionen haben konnte: in der Stube hat man gegessen, geschlafen, sich gewaschen, hier war Besuch empfangen oder gemeinschaftliche Arbeit ausgeführt. Im Würfelhaus waren separat Badezimmer, Küche, Wohnzimmer und Esszimmer, sowie Vorzimmer und Kammer vorhanden. Das Angebot von neueren, zeitgemäßen Möbeln motivierte auch die neue Einteilung. Ich suche in dieser Studie mit der Analyse dieser Phänomene Antwort auf die Frage, wie die vererbten, traditionellen bäuerlichen Vorstellungen über Wohnkultur in dieser neueren Wohnkultur repräsentiert sind.